

Poľská romantická literatúra a obnovenie jej slobodného výskumu koncom päťdesiatych rokov 20. storočia

PAVOL WINCZER

Universität Wien

ABSTRAKT

Článok podáva prehľad výskumu poľského romantizmu od medzivojnového obdobia až do sedemdesiatych, resp. osemdesiatych rokov 20. storočia. Autor ukazuje, že problematika „prepísovania romantizmu“ sa v literárnovednej polonistike spája už od tridsiatych rokov 20. storočia s metodologickými inováciami, no zároveň závisí od kultúrno-politického kontextu. Prielom vo výskume poľského romantizmu znamenal koniec päťdesiatych rokov 20. storočia, keď došlo k zahrnutiu schematizmu a k metodologickej reorientácii na citlivo uplatňovanú sociológiu literatúry a na kulturológiu, resp. parciálne na štrukturalizmus.

Podobne ako u nás na Slovensku, ba azda ešte výraznejšie zaujíma aj v Poľsku literárny romantizmus už po generácie v národnej kultúrnej tradícii ťažiskové miesto a má v spoločenskom povedomí kľúčové postavenie. Pravda, príčiny toho sú po oboch stranách Tatier rozličné, tak ako bola rozdielna aj fáza národného vývinu, v ktorej sa romantizmus v oboch literatúrach rozvinul. Na Slovensku nie náhodou pripadá na vrcholnú etapu nacionálne emancipačných úsilí obdobia národného prebudenia, ktorých reálnym i symbolickým stelesnením bolo v štyridsiatych rokoch 19. storočia vytvorenie všeobecne akceptovaného spisovného jazyka a vznik literatúry v tomto jazyku, čo sa spätne javí ako iniciačný akt národného a v jeho rámci aj literárneho života, od ktorého sa odvíjajú mnohé iné aktivity (publikačné, organizačné, folklórne-zberateľské, publicistické).

Naproti tomu poľský básnický romantizmus nielenže mal za sebou štyri storočia bohato diferencovanej literatúry vo vlastnom jazyku, ale mohol sa aj odvolávať na mnohostáročnú existenciu vlastného štátotvorného, teda „historického“ národa ako aj poľskej šľachty ako nositeľky národného povedomia i svojskej mentality, mravov, tradície; pravda, po porážke protiruského povstania 1830–1831 zároveň vzrástlo vedomie, že práve táto šľachta a veľmoži zavinili od polovice sedemnásteho storočia aj postupný úpadok a napokon zánik poľskej štátnosti – oba tieto aspekty sa stali za dlhodobého exodu poľských politických a duchovných elít po roku 1831 v poézii tzv. Veľkej emigrácie významnými literárnymi témami.

Romantizmus bol obdobím, v ktorom poľská literatúra vniesla najosobitejší vklad do európskej kultúry. Stalo sa to súhrou niekoľkých okolností, pričom nerozlučne splyva národne špecifické a univerzálne. Poľským špecifikom je úzka prepojenosť ro-

mantického svetonáhľadu, ideológie, spôsobu prežívania i umeleckého tvaru s – historickými okolnosťami do popredia vysunutou – centrálnou ideou národnooslobodzovacieho boja, ale i s hľadáním príčin súčasného tragického položenia národa vrátane s tým súvisiacej morálno- psychologickkej, psychosociálnej, nacionálno-menšinovej problematiky (národnostne-sociálne povstania ukrajinského ľudu), ako aj úvah z oblasti filozofie dejín. Základnou otázkou je vyrovnávanie sa s národným osudom. Poľský romantizmus dosiahol v uchopení tejto komplexnej a preto ideovo neobyčajne nosnej problematiky výnimočnú hĺbku, nástojčivosť a estetickú sugestívnosť aj vďaka tomu, že sa jej ujali literárne osobnosti reálne alebo aspoň potenciálne nadnárodného významu ako Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, pokladané národnými intelektuálnymi elitami hneď a či aspoň veľmi skoro a dlhodobo za charizmatické zjavy, za „básnikov veštcov“ a duchovných vodcov. Ďalší veľký romantický básnik Cyprian Norwid, ktorý najpodstatnejšiu časť svojho diela vytvoril po ich úmrtí, resp. básnikom odmlčaní v päťdesiatych až sedemdesiatych rokoch 19. storočia a bol docenený až od prelomu storočia, videl otázku poľského národného poslania a zápasu už z odstupu, zato sa do poľa autorovej pozornosti dostala aj európska problematika modernej civilizácie a meštianskej spoločnosti. A do tretice intelektuálny prienik a umeleckú presvedčivosť poľského romantizmu, najmä menovanej štvorice multilingválnych autorov zintenzívnilo to, že ich tvorba vznikala od začiatku v živom čitateľskom kontakte so zahraničnými duchovnými a literárnymi podnetmi (u prvých troch to boli Schiller, Goethe, pani de Staël, Shakespeare, Byron, Schellingova filozofia, u Słowackého pôsobenie v romantickej dobe objavenej severskej Eddy i poézie Calderónových drám, u Krasińskiego polemika s Hegelom) a pôsobivosť tejto tvorby stupňovalo aj to, že po národnej porážke 1831 vznikala v politickom vyhnanstve alebo dobrovoľnej emigrácii vo veľkých mnohostranne inšpiratívnych centrách európskej kultúry, terajšej (Paríž s jeho rušným duchovným, literárnym, divadelným, hudobným a politickým dianím; Nemecko, kde 1832 vyšiel Goetheho Faust II, ktorý sa stal pre veľkých poľských romantikov neobyčajne silným literárnym podnetom) i dávnejšej (Taliano poskytuje v časoch, keď reprodukčné techniky boli ešte v začiatkoch, možnosť poznávať priamo na mieste výtvarné i architektonické dedičstvo antiky, renesancie a baroka, pripomínajúce geniálnu básnickú skladbu Danteho a v Ríme aj stále živú tradíciu katolíckej viery). Všetko to prispelo k nevšednej rozhladenosti veľkých poľských emigračných romantikov. Najmä Mickiewicz sa stal pre mnohé generácie Poliakov neobyčajnou duchovnou autoritou. Jeho literárne dielo i jeho reflexívno-publicistické účinkovanie, v menšej miere aj literárna činnosť Słowackého po celé storočie aj prostredníctvom školskej výuky formovali mentalitu i étos poľských vzdelancov a cez nich značnej časti národa. Dá sa povedať, že reprezentatívna časť poľského národa sa až hlboko do druhej polovice dvadsiateho storočia hodnotovo i svojím osobným postojom, najmä typom vlastenectva stotožnila s romantickým prístupom. A tak neprekvapuje, že národná romantická tradícia je svojimi rozličnými zložkami či už v pozitívne-afirmatívnom zmysle alebo problematizujúco prítomná aj v značnej časti poľskej literatúry dvadsiateho storočia.

Vzhľadom na povedané sa romantické obdobie národnej literatúry, na prvom mieste tvorba jej velikánov, stalo od druhej polovice devätnásteho storočia obľúbeným predmetom poľskej literárnej reflexie, v ktorej sa zo spätného hľadiska komplementárne uplatnili prakticky všetky za sebou nasledujúce prístupy a školy na pozadí historicky sa meniaceho chápania humanitných vied. Prebiehal prirodzený proces navrstvovania, ale aj prevrstvovania a problematizácie poznatkov. A zároveň aj pro-

ces ustavičnej aktualizácie, keď každá nová generácia objavovala pre seba a vyzdvihovala v tvorbe základných zjavov to, čo jej bolo blízke a niektoré ich stránky naopak potláčala alebo obchádzala. Podobne selektívnym prístupom, pravdaže, motivovaným „zištne“ privlastňujúco, sa vyznačovali aj predstavitelia rozličných svetonázorov a ideológií.

V poľských humanitných vedách sa po relatívne nedlhom období nadekrétovanej uniformity (1949–1955) a hrubých vulgarizácií v nadväznosti na predvojnové domáce tradície s pokračovaním v rokoch 1945–1948 i v obnovenom kontakte s európskymi vedeckými prúdmi prvej polovice dvadsiateho storočia i so súčasnými zahraničnými trendmi naplno uplatnil pluralizmus navzájom sa dopĺňajúcich metodologických úsilí, nastal najmä v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch obdivuhodný rozkvet humanitných disciplín. Na tomto potešiteľnom vývine obsahujúcom prvky pozitívnej kontinuity i prvky revidovania a prekonávania dovtedajších prístupov, teda čiastkovej metodologickej negácie, sa podieľali príslušníci viacerých vedeckých generácií. Podobne ako je to pravidlom i v dejinách umenia a literatúry, nositeľmi nových tendencií boli predovšetkým predstavitelia nastupujúcich generačných vln. Pokiaľ ide o literárnu vedu, v oblasti teórie a metodológie sa s povzbudením už pred vojnovou scientisticky orientovaného Kazimierza Budzyka (1911–1964), teraz nedogmatického marxistu ako i s morálnou podporou Marie Renaty Mayenowej (1910–1988), ktorá sa v rokoch 1946–1948 počas pobytu v Prahe oboznámila s českým literárno-vedným štrukturalizmom, ujali iniciatívy nedávni absolventi polonistiky, v tridsiatych rokoch narodení Janusz Sławiński, Michał Głowiński a Aleksandra Okopień-Sławińska, ku ktorým sa pridali ďalší bádatelia, zväčša ich rovesníci. Spomínaní traja metodologicky vyhranení autori vydali univerzitnú učebnicu *Zarys teorii literatury* (1. vydanie 1962, ďalšie vydania zakaždým doplnené), ktorá najmä medzi študentmi a doktorantmi polonistiky spopularizovala štrukturalistické modernou jazykovedou dvadsiatych a tridsiatych rokov inšpirované chápanie literárnej vedy. Nadväzovali pritom na parciálne zistenia predvojnových domácich predchodcov (už 1914 chápanie diela ako dynamickej štruktúry u Kazimierza Wóycického; v tridsiatych rokoch štrukturalistické verzologické práce Franciszka Siedleckého, sociologicky orientované štylistické výskumy Dawida Hopensztanda a štrukturalne orientované z tej istej oblasti K. Budzyka, fenomenologické chápanie literárneho diela u estetika Romana Ingardena, v Poľsku priekopnícke genologické a na žánre non-fiction (napr. list) zamerané výskumné záujmy Stefanie Skwarczyńskiej, 1902–1988), no hlavne domýšľali a rozvíjali koncepcie Jana Mukařovského z tridsiatych a štyridsiatych rokov. Tie dopĺňali o novšie vedecké impulzy napr. z teórie informácie (pojem kódu) a veľmi výrazne z komunikačnej teórie (docenenie problematiky vnútorného i vonkajšieho prijímateľa, analýza pôvodcu a prijímateľa na rozličných úrovniach textu), neskôr aj z recepčnej teórie (termín recepčné štýly, otázka hry s čitateľovými očakávaniami). Historická poetika ostáva dominantným predmetom záujmu, no oproti Mukařovskému a jeho pražským pokračovateľom zo šesťdesiatych rokov rastie pozornosť venovaná genologickej problematike (chápanej na rozdiel od Skwarczyńskiej dôsledne historicky, vývinovo), pojmoslovný aparát sa rozširuje o termíny literárne konvencie, tradícia (chápaná nie substancialisticky ako súbor kánonických diel, ale ako fakt literárneho vedomia, v zmysle súhrnu historicky vyskúšaných možností, u Sławińskiego systému uplatnených noriem) a o riešenie vzťahu literárneho systému a individuálneho diela v zmysle jeho neopakovateľného miesta v takto virtuálne chápanej tradícii, ktorú obohacuje o novú skúsenosť. Osobitosťou v ich štrukturalistickej orientácii

zameranej programovo na systém je už od šesťdesiatych rokov záujem o interpretáciu konkrétnych literárnych textov, inšpirovaný azda nemecko-švajčiarskou školou „umenia interpretácie“, ale na rozdiel od nej sa v Poľsku diela skúmajú spravidla v historických súvislostiach a ako uskutočňovanie noriem. Azda vďaka pôsobeniu francúzskeho štrukturalizmu šesťdesiatych rokov sa stávajú predmetom interpretácií popri prevažujúcich básnických textoch aj poviedky a novely a do poľa pozornosti sa dostávajú aj výtvary populárnej ako aj žánre vecnej spisby (napr. poetika a pragmatika fejtónu). Popri historickej poetike, komunikačných aspektoch literatúry, jej sociologickej stránke a problémoch interpretácie diela sa pôsobením tartuskej a moskvskej semiotickej školy obracia pozornosť členov tejto skupiny aj na významovú stránku literatúry (otázka časovej a priestorovej štruktúry, téma cesty, pokus E. Balcerzana postihnúť typológiu základných „sémantických gest“ povojnovej poľskej poézie). Popri rade „čisto“ literárnoteoretických konferencií sa v rokoch 1963–1986 konali aj vedecké podujatia o kontextoch literatúry, o jej vzťahu k dejinám i filozofii, ktorých spoluiniciátormi a spoluusporiadateľmi boli Janusz Sławiński a jeho najbližší spolupracovníci. Aj keď v osemdesiatych rokoch štrukturalizmus postupne strácal vedeckú inšpiratívnosť a napokon sa zmenila metodologická paradigma, udržal si dominantné postavenie v univerzitnej didaktike, najmä ako optimálny nástroj pri textovej analýze a interpretácii.

Zatiaľ čo spomínaní poľskí štrukturalisti nastupujúci v šesťdesiatych rokoch sa zamerali na implicitnú literárnu komunikáciu fixovanú v štruktúre diela a prebiehajúcu v literárnom povedomí (literárne normy, konvencie, tradícia), Stefan Żółkiewski (1911–1991), vyškolený pred vojnou v scientisticom duchu, sa ako marxista zaujímal o poznanie reálnych kultúrnych procesov (a na základe tohto poznania aj o ich predvídanie, potenciálne i o pôsobenie na ich priebeh), a keď ho roku 1968 zbavili politických funkcií, vytvoril na to s využitím metód semiotiky a najmä literárnej sociológie (o. i. hojne využitý štatisticko-faktografický materiál) komplexný výskumný program spoločenského fungovania literatúry v Poľsku. Pokiaľ ide o obdobie od znovuvytvorenia poľského štátu po roku 1918, najmä o obdobie 1918–1932, začal tento program so spolupracovníkmi aj intenzívne realizovať. Nazval ho vedou o literárnej kultúre. Tá obsiahla celý súhrn spoločenskej literárnej komunikácie zasadennej do dynamického kontextu spoločensko-historických premien. Do vedy o literárnej kultúre zahrnul literárne diela videné v ich vecnej i znakovnej funkcii, systémy literárnych kódov, vzory autorských a čitateľských správania, komunikačné situácie a funkcie textov, komunikačné prostriedky, mechanizmy a inštitúcie slúžiace vytváraniu, rozširovaniu, sprostredovaniu a kontrole literatúry, štýl kultúry v zmysle hierarchie toho, čo sa v danej kultúre hodnotí, literárne subkultúry koexistujúce v istom čase, slúžiace rozličným vrstvám a potrebám (v časoch od druhej svetovej vojny sa uplatňuje vysokoumelecká a populárna), ako aj vývinový prechod diel medzi nimi, spoločenské role spisovateľov (v 20. storočí napr. službu konkrétnej ideológii alebo naopak úlohu experta dbajúceho na autonómnosť literatúry, nakoniec spisovateľa-remeselníka produkujúceho spisbu na trávenie voľného času), postavenie spisovateľov, formy mecenátu, spisovateľské organizácie a skupiny, priestorovú štruktúru literárnej kultúry (literárne centrá a periférie) a jej historické premeny, normy vydavateľov, formy kultúrnej politiky a spôsoby jej uplatňovania, rozsah a rozvrstvenie čitateľstva, svetonázorovú a ideologickú diferencovanosť autorov, vydavateľov i čitateľov, profesionalizácia spisovateľstva a masovosť literatúry v dvadsiatom storočí. Bádateľ prevzal do svojej koncepcie poznatky o generáciu mladších štrukturalistov, no upozornil, že

pri výskume literárnej komunikácie si nevystačíme s literárnymi kódmi, ale treba zohľadniť aj historicky daný celostný model sveta v dielach.

Żółkiewski až do svojej poslednej väčšej práce *Wiedza o kulturze literackiej* (1980), ktorá je syntézou jeho výskumných predstáv i výsledkov, zostáva presvedčený o oprávnenosti a plodnosti svojho marxistického východiska, ktoré sa prejavuje záujmom o spoločenské funkcie literatúry a prízvukovaním sociálnej a politickej diferencovanosti kultúrnej verejnosti. Druhou výraznou teoretickou osobnosťou hlásiacou sa k marxizmu i v časoch, keď sa to stáva reliktným javom, je Henryk Markiewicz (nar. 1922), ktorý sa ako literárny historik venuje obdobiu poľského realizmu, a tak zdôrazňuje mimetickú stránku literatúry.

Táto relatívne obsiahla metodologicko-teoretická odbočka nám pomôže presnejšie určiť charakter a miesto výskumu romantizmu v šesťdesiatych rokoch i neskôr v Poľsku.

Je známe, že literárnohistorický výskum – a platí to aj pre poľský literárny romantizmus – sa na rozdiel od intencionálne novátorských metodologických programov a teoretických koncepcií vzpiera úsiliam o radikálnu zmenu, pretože „materiál nepustí“, bráni sa znásilňovaniu a najmä prejavuje odolnosť voči aprioristickým nábehom krátkou cestou znehodnocovať doterajšie poznatky. V Poľsku k tomu pristupuje aj vyvinuté povedomie, že porobený národ rozdelený do roku 1918 celé storočie medzi tri veľmoci si v podmienkach bezohľadnej rusifikácie a germanizácie uchoval svoju identitu vďaka jazyku, národnej literatúre, poznávaniu národných dejín, ale i vďaka vlastivedným humanitným vedám a vôbec vďaka vzdelancom. Tých 1939–1945 nacistickí okupanti vyvražďovali, aby podlomili poľský odpor a odboj. Úsilia o ideologickú reorientáciu vedy v rokoch 1949–1955 brzdili teda aj jej značné personálne straty. A navyše tu bola potreba namiesto predvojnových poľských univerzít v Lvove a Vilne (prirodzene s personálne kvalitne dotovanými katedrami polonistiky) založiť nové, taktiež na úrovni, čo si žiadalo využiť aj starých renomovaných odborníkov s niekoľkodesaťročnými úctyhodnými výsledkami v oblasti univerzitnej didaktiky, štúdia archívnych materiálov, biografistiky, textológie a editorskej práce, textovej interpretácie a porovnávacích literárnych výskumov, ktorí nemali vôbec chuť od základu meniť svoj profesionálny prístup, hierarchiu problémov, a tým menej svetonáhľad (boli to často hlboko veriaci ľudia). Pokiaľ ide o „klasikov“ narodených ešte pred rokom 1900 a aktívnych ešte v päťdesiatych až šesťdesiatych rokoch s osobitými zásluhami vo výskume romantizmu, najmä Mickiewiczovho života a tvorby, treba spomenúť Stanisława Pigoña, Juliusza Kleinerja (má aj základnú obsiahlu monografiu o Słowackom), Konrada Górskeho a Waclawa Borowého. Tí sa mali možnosť uplatniť aj ako editori súborných vydaní Mickiewicza a Słowackého, keď sa v rokoch 1948, 1955 a 1949 oslavovali ich okrúhle výročia. Ako relikť predvojnového obdobia pretrvala Katolícka univerzita v Lubline (KUL), ktorá mala aj svoje publikačné orgány; na dobre rozvinutom odbore polonistiky dbal tu o výskum romantizmu od svojho príchodu na katedru roku 1950 priekopník analýzy žánru lyrických básní Czesław Zgorzelski (*O lirykach Mickiewicza i Słowackiego*, Lublin, KUL 1961) a jeho žiaci Ireneusz Opacki (*Poezja romantycznych przełomów*, 1972; *Ruch konwencji. Szkice o poezji romantycznej*, 1975) a Marian Maciejewski (*Narodziny powieści poetyckiej w Polsce*, 1970 – o vzniku romantickej basnickej poviedky a *Poetyka – gatunek – obraz. W kręgu poezji romantycznej*, 1977).

V rokoch 1949–1955 forsírovaná, našťastie dobovo limitovaná úloha „prehodnocovať literárne dedičstvo“ na úrovni vedy i školských učebníc pripadla Literárnoved-

nému ústavu (Instytut Badań Literackich – IBL) PAV, založenému roku 1948 z iniciatívy S. Żółkiewského; poslaním ústavu popri výskume (vtedy ešte v duchu necitlivo chápaného narxizmu) bolo a zostalo dodnes pripravovať a vydávať veľké kolektívne bibliografické, dokumentačné, slovníkové a encyklopedické práce ako aj kritické vydania kánonických autorov. Toto pracovisko sa v prenikavo zmenenom ovzduší stalo od začiatku šesťdesiatych rokov najprestížnejším poľským strediskom literárnovedného bádania.

Na jeseň 1956 nastúpilo totiž Gomulckovo vedenie strany, ktoré sa podobne ako už roku 1948 usilovalo prispôbiť tempo a metódy socialistických premien domácim krajne nepriaznivým ekonomickým, spoločenským i politicko-ideologickým podmienkam, za čo Gomulku vtedy odsúdili ako pravicovo-nacionalistického úchylkára. Pre spoločenské a humanitné vedy nový kurz znamenal ich značnú, v československých podmienkach sotva predstaviteľnú autonómnosť v rámci uznania monopolného mocenského postavenia strany a vyhýbania sa tabuizovaným témam. Výsledky sa prejavili temer okamžite už v prvej polovici šesťdesiatych rokov v nevídanom pracovnom a publikačnom rozmachu i v emfaticky povedané pracovnom nadšení. Mladých intelektuálov (narodených zväčša v rozpätí rokov 1920–1936) neodrádzali veľmi skromné platové a stiesňujúce priestorové podmienky v dávnom sídle Spoločnosti milovníkov vied z roku 1823, kde mali pracovne v malých temných kuticiach, ale ich naopak povzbudzovalo, že vďaka znalosti svetových jazykov i vďaka vynikajúco zásobenej ústavnej knižnici (západnú odbornú literatúru získavala výmenou za ústavnú, resp. širšie za poľskú humanitnú knižnú a časopiseckú vedeckú produkciu) mali živý kontakt aj s najsúčasnejšou svetovou vedou. Podnetné pre cirkuláciu myšlienok bolo aj to, že v tej istej budove sídlili aj historici iných umení ako aj sociológovia a filozofi ovládaní tým istým duchom novátorstva a presvedčením o vlastnom objaviteľskom poslaní, s ktorými sa konali interdisciplinárne zasadania, napr. diskusie o novovydaných prácach. V popredí boli teoretické a metodologické problémy ako spoločná platforma rozličných disciplín. Pracovnú eufóriu výrazne stlmil brutálny mocenský protiintelektuálny zásah v marci 1968 a nasledujúci represívny kurz.

Hádam najzávažnejším a pre smerovanie v plodnej fáze ujasňovania si základných vecí reprezentatívnym podujatím bola trojdňová interdisciplinárna konferencia Proces historyczny w literaturze i sztuce usporiadaný IBL a Umenovedným ústavom PAN v máji 1965, ktorej referáty vyšli spolu s podrobným záznamom diskusie pod tým istým názvom vo vydavateľstve PIW roku 1967. Rozsahom a najmä váhou problematiky prevládali literárnovedné a také témy, ktoré sa vzťahovali tak isto na vývinový proces v literatúre ako aj v iných umeniach. Priam manifestačný bol nástup prv spomínanej štrukturalistickej skupiny s trojicou vzájomne korešpondujúcich teoretických referátov: Sławiński predstavil priesečník synchronie a diachronie jednak ako tradíciu v zmysle pamäte v istej historickej chvíli všetkých historicky použitých prostriedkov, jednak ako novovzniknuté dielo, ktoré je výberom z tejto tradície a prináša aj inováciu, čím tradíciu zmnožuje; Okopień-Sławińska hovorila o úlohe konvencií v literárnom procese a M. Głowiński o úlohe literárneho žánru v ňom. Nasledovali dva teoreticky a metodologicky zacielené referáty zapodievajúce sa synteticky konkrétnymi etapami literárnohistorického vývinu: Marie Janion o dialektike svetonáhľadu poľského romantizmu a Henryka Markiewicza o dialektike literatúry obdobia poľského realizmu. Janionová si pritom všíma koexistenciu, vzájomné pre-
stupovanie, osciláciu a miešanie protichodných postojov a ideológemov v tom istom čase u tých istých osobností, Markiewicz naproti tomu sleduje vývin v rámci jednej

generácie od tendenčnej románovej spisby v desaťročí po roku 1870 propagujúcej proti stavovským predsudkom kapitalistický pokrok a spoločenský utilitarizmus cez vrcholný realizmus v osemdesiatych rokoch, ktorému ide o nezaujaté poznanie, už i s prvkami naturalizmu, až po pesimistický pohľad na spoločnosť a miesto jednotlivca v nej na prahu moderny, pričom bádateľ poukazuje na to, ako sa pôvodné chápanie spoločnosti ako solidárneho organizmu u príslušníkov generácie štiepi na protikladné postoje. Zborník obsahuje aj zaujímavé state o vzťahu literatúry a filmu, o historickom procese v národopise, umeleckom diele a historických prameňoch a podobne.

My sa jednako pristavíme pri Marii Janionovej (nar. 1926), ktorá je už vyše polstoročia ako kmeňová pracovníčka IBL najdôležitejšou bádatelkou poľského romantizmu. V konferenčnom referáte z roku 1965 načrtáva svoje metodické východiská. Tie sa zakladajú aj na osobnej skúsenosti prvého desaťročia jej výskumnej práce.

Bádatelka sa v tom čase podobne ako väčšina jej kolegov (s výnimkou štrukturalistov) ešte hlási k marxizmu, a to „otvorenému“, usilujúcemu sa doňho integrovať a plodne využiť rozličné filozoficko-antropologické, kulturologické a estetické koncepcie predchádzajúcich 150 rokov, najvýraznejšie hermeneutiku Wilhelma Diltheya (1833–1911) založenú na empirickej znalosti a zažitom pochopení maxima konkrétnych spoločensko-historických podmieneností a duchovných súvislostí. Východiskom jej celoživotnej aktivity je presvedčenie, že romantická epocha prináša Poľsku i celej Európe základný prevrat v chápaní sveta, spoločnosti i samej literatúry.

Autorka sa vo svojom referáte negatívne odráža jednak od tézy A. O. Lovejoya z roku 1924, popierajúcej existenciu romantizmu ako istej vyhranenej jednoty, jednak od konštatácie René Welleka o jeho relatívnej koherencii v historickom vývine, ale obchádzajúcej jeho vnútorné protirečenia. Ako metodologickej inšpirácie sa dovoľáva v rokoch 1964–1965 vydaných prác jej rovesníkov, príslušníkov varšavskej školy dejín filozofie: A. Walického *W kręgu konserwatywnej utopii. Struktura i przemiany rosyjskiego slawianofilstwa*, J. Szackého *Kontrrewolucyjne paradoksy. Wizje świata antagonistów Wielkiej rewolucji (1789–1815)*, L. Kołakowského *Świadomość religijna i więź kościelna* (o mystikoch 17. storočia) a B. Baczko *Rousseau, Samotność i wspólnota*. Títo autori chápu svetonáhľad ako celostný obraz sveta, ktorý nemusí mať konceptualizovanú podobu a vyskytuje sa v rozličných kultúrnych výtvoroch. Zaujímajú ich, ako funguje vo svojom pôvodnom čase alebo v neskorších historických kontextoch. Názorová nevyhranenosť alebo mnohoznačnosť sa pri takomto funkcionálnom prístupe nejavia ako nedostatky, ale ako vlastnosti skúmanej koncepcie, ktorá nadobúda definitívny zmysel až v samom historickom procese. Jednota svetonáhľadu je daná štruktúrou napätí a problémov, určuje ju dynamika protirečení, tie ho scelujú a zároveň rozbíjajú. Menovaní filozofi si na rozdiel od v šesťdesiatych rokoch vychyteného Luciena Goldmanna nekladú otázku o triednej podmienenosti názorov, ale ich zaujíma vzťah osobnosti ku konkrétnemu ideovému konfliktu vyvolanému historickou situáciou, globálnou spoločenskou štruktúrou. Obdobne vidí Janionová aj svetonáhľad poľského romantizmu ako súbor napätí, opozícií, protichodných postojov zoči-voči istej množine otázok a úloh. Voľba jednej stránky neznamená odmietnutie protikladnej, ale spôsob ich hierarchizácie a stanovenie ich proporcií. Podľa autorky jestvuje jeden svetonáhľad poľského romantizmu, no ten má mnohé verzie. Pokiaľ ide o osobitosť poľského romantizmu, charakter doby určila v celej Európe skúsenosť Veľkej francúzskej revolúcie. Ona podmienila charakter preromantizmu a raného romantizmu v Nemecku a Anglicku – nie ako jej reakčná negácia, ale ako zážitok krachu feudálneho systému a ideológií, ktoré ho opodstatňovali. Dôsledkom

skúsenosti Veľkej revolúcie sú vnútorné opozície romantizmu: pokusy zmieriť revolúciu s tradíciou alebo konzervovať a reštaurovať dávny stav; hľadanie istôt v časoch katakliziem – v prírode alebo v duchovnej sfére; príklon k univerzalizmu alebo k partikularizmu; historické alebo naopak metafyzické myslenie; individualizmus alebo naopak kolektivismus; predstava, že poľský národ sa má zmeniť, aby pretrval alebo si má naopak zachovať čo najviac zo svojho dedičstva, aby ďalej prežil. Literatúra sa chápe ako výraz individuality, ale aj ako odhaľovanie pravdy národa, ktorú si ten ešte celkom neuvedomuje. Poézia je prejavom autorovej virtuozity, ale aj ideovým posolstvom. Základným poznatkom je, že nemožno zreteľne oddeliť od seba konzervatívny a pokrovový romantizmus, pretože sú nerozlučne spletené, a to i v tvorbe jednotlivých autorov, iba pomer oboch protikladných stránok sa u nich v rozličných životných obdobiach mení.

Hoci je Janionová literárna historička pracujúca prevažne s konkrétnym materiálom, nachádzame u nej niektoré dobovo podmienené obdoby a styčné body s poľskými štrukturalistami (napr. práca s binárnymi opozíciami, funkcionálny prístup, prízvukovanie dynamiky a zložitosti procesov), ale aj – podmienené nedoktrinálne a pružne uplatneným marxistickým východiskom – so Stefanom Żółkiewskym (záujem o komplexné spoločenské fungovanie literatúry).

Keď Janionová predniesla svoj zásadný referát o koncepcii romantizmu, mala už za sebou tematicky užšie práce siahajúce priamo do jadra neobyčajne komplexnej problematiky obdobia. V prvom rade to bola jej habilitačná práca *Zygmunt Krasiński – debiut i dojrzałość* (1962), ktorá bola materiálovo i filozoficky fundovaným marxistickým prehodnotením tohto názorovo konzervatívneho, no videním spoločenských problémov neobyčajne prenikavého básnika, ktorého dovtedy jedni preceňovali, iní naopak znehodnocovali. Autorka odvtedy vydala rad parciálnych knižných prác o poľskom romantizme na európskom literárnom a duchovnom pozadí s problematikou na hranici dejín ideí a motivológie, ktoré si vedia získať kultúrnu verejnosť šírkou záberu, rozhladenosťou, neočakávanou aktuálnosťou národnej tradície, ktorú evokuje, nezvyčajným uhlom pohľadu i živým esejistickým výkladom. Spomedzi tém jednotlivých kníh spomeniem iba otázku zla, šialenstva, hrôzostrašnosti, eticko-psychologickú problematiku wallenrodizmu (o ktorej písal svojho času i Masaryk). Prednosťou prác Janionovej je aj to, že javy romantickej epochy a literatúry vidí aj vo svetle nových západných historických a kulturologických prác. Čiastočnou syntézou je spolu s Mariou Żmigrodzkou napísaná obsiahla práca *Romantyzm i historia* (1978) o jednotlivých historických témach z okruhu pokusov o ozdravenie poľského štátu v osemnástom storočí, straty vlastnej štátnosti, národnooslobodzovacích bojov a povstaní, s nimi, ich hrdinami a spoločenskými postojmi spätých legend, mýtov a kompenzačných koncepcií. Janion je aj autorkou syntetických prehľadov poľského romantizmu v kolektívnych prácach *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny* (1984) a *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny* (2000) ako aj syntézy domácej literatúry 1831–1864 v publikácii *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku III*. Okrem toho je bádatelka iniciátorkou edície antológiej Biblioteka Romantyczna, ktorej jednotlivé zväzky obsahujú poľské i z európskych literatúr preložené texty o zložkách romantickej kultúry, ktorým sú jednotlivé zväzky venované, napr. *Miłość romantyczna, Śmierć romantyczna, Ogrody romantyków, Paryż romantyków, Sztambuch romantyczny, Ciemne drogi szaleństwa, Almanach romantyczny, Romantyczny Słowianin, Dzieło przekłete, Niepodległościowa poezja romantyczna* (romantická poézia boja za národnú slobodu) atď. Zostavovateľmi jednotlivých zväzkov sú

rozhliční odborníci na romantickú literatúru. Každý zväzok je uvedený fundovanou štúdiou a býva oživený dobovými ilustráciami.

Ako vyplýva z predchádzajúcich viet, Janion je dnes azda najvýznamnejšou a najmä publikačne najaktívnejšou odborníčkou na poľský romantizmus, no zďaleka nie jedinou, a to ani v rámci staršej generácie. Okrem už spomínanej Źmigrodzkej si aspoň zmienku zaslúži Alina Witkowska, autorka univerzitnej syntézy *Literatura romantyzmu* (PWN 1987), ako aj monografie *Mickiewicz. Słowo i czyn* (PWN 1986) a Marta Piwińska. Pokiaľ ide o básnický tvar, žiada sa pripomenúť, že už začiatkom šesťdesiatych rokov vyšli vo vydavateľstve PIW tri základné monografie o klasických dielach Mickiewicza a Słowackého: Kazimierz Wyka, *Pan Tadeusz. 1. Studia o poemacie a 2. Studia o tekście* (1963), Stefan Treugutt, „Beniowski”. *Kryzys indywidualizmu romantycznego* (1964) a Zofia Stefanowska, *Historia i profesja. Studium o Księgach narodu i pielgrzymstwa* (1962; práca si všima najmä štylistické a literárne prostriedky tohto svojim poslaním publicistického spisu). Na záver neslobodno zabudnúť dve práce z u nás zanedbanej oblasti literárneho života: Janina Kamionkowa, *Życie literackie w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku* (PIW 1970) a Maria Straszewska, *Życie literackie Wielkiej emigracji we Francji 1831–1840* (PIW 1970).

POLISH ROMANTIC LITERATURE AND THE REVIVAL OF FREE RESEARCH AT THE END OF THE 1950IES

Romanticism. Polish Literature. Rewriting.

The article surveys of the study of Polish literary Romanticism starting with the period between the two world wars till the 1970ies and 1980ies. The author shows that the question of ‘rewriting Romanticism’ in Polish literary scholarship from the 1930ies is connected with methodological innovations. Nevertheless, ‘rewriting Romanticism’ depends on the cultural-political context as well. The crucial breaking point came at the end of the 1950ies, when the stalinist simplifications in the literary scholarship was abandoned and the scholars began to look for methodological reorientation (Marxist sociology of literature, cultural studies, partly structuralism).

Prof. Pavol Winczer, CSc.
 Universität Wien
 Institut für Slawistik
 Spitalgasse 2
 1090 Wien
 pavol.winczer@univie.ac.at